

РЕЦЕНЗИЯ
за труда на

Маргарита Захариева Младенова

Семантика на посесивните глаголи в българския, чешкия и руския език

дисертация за присъждане на научната степен „доктор на филологическите науки“

СОФИЯ 2017

Тема на представената докторска дисертация е лексико-семантичният анализ на посесивните глаголи в три славянски езика – български, чешки и руски. Всяка от славянските езикови групи – южнославянската, западнославянската и източнославянската, има свой „представител“ в нея. Дори само този факт прави съпоставителния анализ много труден и, както ще проличи по-долу в рецензията, по резултати високо приносен за славистиката.

Темата, избрана от дисертантката, е една от онези, на които в световната лингвистика, включително в славистиката, се отделя първостепенно внимание от редица десетилетия и Младенова прави важен принос в тази дългосрочна тенденция. Нейното разбиране за лексикалното поле на глаголната посесивност е комплексно. Тя го схваща като подсистема в лексикалното равнище на езика, т.е. като структурирано множество от лексеми, което е подробно вътрешно разчленено и групирано около една доминанта, представлявана от посесивния глагол ‚mít‘ (habere), а лексикалното равнище свързва с другите езикови подсистеми – морфологичната, синтактичната и прагматичната (в духа на езиковата картина на света). Този подход може да се характеризира на първо място като семасиологичен и парадигматичен; по това Младенова се отличава от (прилаганите другаде по света) други подходи, по-специално ономасиологични, т.е. основани главно върху понятието „понятийно поле“ и свързаните с него други понятия.

Избраният от авторката подход е добре аргументиран в дисертацията и трябва да бъде смятан за напълно обоснован с оглед на целите на работата: тя се стреми да покаже как отделните изследвани езици се различават помежду си по вътрешното членение на посесивното поле, да опише промените в отделните развойни етапи на всеки от езиците и да ги изложи в техните исторически и съвременни взаимовръзки. Това са амбициозни цели, както от теоретична, така и от емпирична гледна точка. Затова от самото начало трябва да подчертая както теоретичната подготвеност на авторката (срв. обемния списък на цитираната в работата литература), така и по огромния обем на емпиричния материал: работата се основава върху анализ на около хиляда и двеста различни глагола (вж. обобщаващата таблица на стр. 819), с различни честоти на употреба в текстовете (респективно в отделните славянски езици), като се започне с онези, които се отбелязват в обикновените честотни речници сред лексемите в най-високите нива на фреквентност, и се стигне до онези, които са се появили в

нейния материал само веднъж. Вторият факт, който също трябва да се подчертае тук, е изключителният обем на представената дисертация – текстът възлиза на около осемстотин нормостраници. Естествено, толкова обемна – и нека кажем веднага – езиковедски основополагаща работа е писана в течение на редица години. Първата от двайсетте и една публикации на авторката (вж. библиографията в дисертацията) датира от 2007 г., а последната излязва досега е от 2016 г. Към тях е важно да се добавят и други научни дейности в България и в чужбина, например семасиологично ориентираната лекция във Философския факултет в Прага през 2016 г., намерила много добър прием, както и плановете на дисертантката за бъдеща работа. На различни места в текста на дисертацията тя споменава и други направления, към които смята да се насочи при изследване на славянската посесивност в бъдеще. Не може да бъде подминат и още един факт – с голям респект към авторката. Това е изключителният ѝ непрекъснат научен интерес към работата. За това свидетелства глава пета. През летните месеци тя е продължила да я обмисля, разработва и разширява. Текстът на главата от средата на септември е с 20 000 думи по-дълъг от версията от началото на лятото, което естествено представя голям обем ефективна лингвистична работа.

Темата на дисертацията е една от темите на живота на своята авторка, макар да не е единствената. Младенова е всестранно ориентирана славистка и отлична бохемистка. С удоволствие цитирам нейните думи, че точно авторското ѝ участие в двутомния *Чешко-български речник* (2002), както и авторството на *Чешка граматика с упражнения* (2004), са дали „*първоначален тласък*“ за работа върху дисертацията. Трябва да се спомене също дългогодишната ѝ преподавателска работа в софийската алма матер, където традиционно („по иванчевски“) е давала и дава своя принос за високото равнище на университетската бохемистика като важна нейна фигура. При избора на темата на дисертацията със сигурност не е бил без значение и фактът, че дисциплината, наричана *съпоставително езикознание* винаги е била и е обект на основен интерес за студентите и преподавателите от Софийския университет. За това, освен другото, свидетелства и специалният публикационен форум, списание *Съпоставително езикознание*, в което Младенова също се ангажира и като автор, и като член на редколегията.

От чисто лингвистична гледна точка изборът на глаголната посесивност като предмет на анализ е мотивирана – според авторката – най-вече от следните факти: Първо, славянският глагол 'имам' (habere) както и славянският 'съм' (esse) са „*трудни за структуриране поради изключителното разнообразие от употреби*“ и имат „*много широк кръг от езикови реализации*“; второ, тяхно семантично ядро са стари домашни славянски корени; трето, макар словният запас на езиците да се подчинява на развойни промени отразяващи развитието на обществото, неговия живот и познавателни процеси, категорията посесивност проявява относителна стабилност (макар да не остава изцяло непроменена). Тези аргументи на авторката убедително и точно обосновават избора на темата.

Представеният ръкопис се състои от Увод, шест глави, всяка от които е подробно разделена на подглави, Заключение и Библиография. От композиционна гледна точка работата е балансирана и има всички реквизити на научна монография, включително формалните.

Главата с наслов **Увод** съдържа основните съдържателни, методически и терминологични елементи, върху които е изграден в следващите глави емпиричният съпоставителен анализ на данните от трите езика и четири исторически периода, като се започне от най-стария период, през периода на Средновековието (XIV в.), периода на

европейския хуманизъм и съвременния период (XX в.). Темата на работата е дефинирана по следния начин: „Обект на изследването е лексикалното значение на глаголите за притежание в съпоставителен план за българския, чешкия и руския език с оглед на пътищата за разширяване и трансформиране на семантиката им и нейното отражение във формалната структура на изречението.“ (s. 8). Смятам, че принципно значение има заявената от авторката (и последователно прокарана в цялата работа) опозиция между езиковата потенциалност и актуалност: авторката не се стреми към лексикографски абстракции (а още по-малко към конструирани примери), а към актуалните значения на лексемите, така както са засвидетелствани в действителен, „реален“ дискурс, защото, както тя пише, само в непосредствените условия на конкретния дискурс може да се разпознаят и опишат семантичните нюанси и най-вече: да се съпоставят в няколко различни езика. Върху този принцип се основава цялата работа. Защото само при този подход могат да се отразят, наред с лексикалната семантика на посесивността, и прагматичните аспекти, т.е. когнитивните (срв. освен другото и термина на авторката „*следна точка*“). И само при този начин на работа тя е могла да успее ефективно да анализира посесивната лексема като цяло с определен семантичен потенциал, който обаче се реализира в различни типове лексикосемантични варианти.

Важно е, че авторката схваща понятието за посесивност не като логико-семантична категория, а като лингвистично понятие, „без да се излиза извън рамките на езиковата система; да се анализира посесивността като езиково явление“ (стр. 18). От това произтича разделянето на основната тема на пет части („*основни задачи*“; стр. 12); те са дефинирани и тяхната характеристика предвижда структурата на аналитичните глави.

Главата, наречена Увод решително не е само прост „увод“ в традиционния смисъл на думата, а е концептуална теоретична глава.

Глава **първа** е също теоретична. Тя е посветена на основните въпроси на конструирането на лексикосемантичното поле на глаголната посесивност в славянските езици. Отправна точка (= *tertium comparationis*) е понятието за посесивна сема като основна (различителна) смислова черта, която е в сила за даденото семантично поле. Ядро (доминанта) на семантичното поле и в трите изследвани езика и през всички исторически развойни фази е глаголят 'има́м' (*habere*). В течение на всички развойни фази той се развива различно в отделните езици, има свой център/“ядро“, периферия и важни преходи извън границите на посесивността. Затова авторката е взела решение „да [*се*] установи в относителна пълнота съставът на цялото лексико-семантично поле на притежанието (s. 33); „*съставът*“ е подреден според близостта vs. отдалечеността от ядрото. Затова нейното разбиране за семантично поле е много широко (това не е недостатък, напротив то е достойнство на работата). Въпреки че с помощта на семите обикновено се описва най-вече когнитивната смислова страна, Младенова включва и много важния прагматичен и експресивен компонент. Не остават встрани от вниманието и аспектите, засягащи деиксиса и връзката с функциите на словоредата и актуалното членение (вж. напр. чеш. *mám černé oči* и бълг. *има́м черни очи*, но чеш. *oči mám černé* и бълг. *очите ми са черни*).

Подробният разбор на семантичното посесивно поле следва в глава втора, трета, четвърта, пета и шеста. Но още в първа глава се съдържат много наблюдения върху отделните глаголи, напр. за пъстрата мозайка от екзистенциални и посесивни употреби на глаголите *esse* и *habere*, за развойните междуезикови диференциации от фонетичен и словообразователен характер и за размитите граници между тях.

Аналитични глави **втора до шеста**. За да бъде едно *съпоставително изследване* успешно и да води до надеждни резултати, необходимо е анализът на езикови данни да

бъде проведен по един и същи начин, съгласно едни и същи принципи и с една и съща методика за всички съпоставяни езици и за всички съпоставяни исторически периоди. Младенова напълно осъзнава този факт и в това отношение нейният докторски труд изпъква с последователната систематичност и съвършена балансираност. Всички аналитични глави имат една и съща композиция, една и съща структура и освен това съответна пропорционалност. Всяка от главите започва с характеристика на анализирания извор в контекста на тяхната епоха с аргументация защо е избран именно този извор (или комплекс извори). Например за избора на *Лабиринтът на света* от Коменски е било решаващо обстоятелството, че той е „едно от първите произведения на художествената литература в съвременния смисъл на думата в чешката книжнина. В езиково отношение можем да го разглеждаме като представително за чешкия език от началото на XVII в.“ (с. 357), освен това, че личността на Коменски е „една от най-ярките фигури в културния живот на Чехия от онова време (пак там), и не на последно място, че съществува превод на Лабиринта на света на съвременен български език, който е подходящ за съпоставка. По подобен начин напр. за съпоставяне на българския, чешкия и руския език от XX в. са избрани художествени произведения, чиито оригинални и преводни версии са достъпни и на трите езика – *Тютюн* на Димов, *Майстора и Маргарита* на Булгаков и *Приключенията на добрия войник Швейк* на Хашек. Същевременно произведенията са достатъчно обемни, за да гарантират представителност на данните в количествено отношение. При описанието на всяко семантично поле Младенова винаги описва – по структурата на полето – от (същинското) ядро към периферията и границите му, държи да бъдат описани всички примери (т.е. всички типове примери), а примерите в рамките на всички структурирани части и подчасти да са подредени по намаляваща фреквентност. Благодарение на това, че успява да се придържа към този начин на описание, изпъкват сходствата и успоредниците vs. разликите и специфичните черти на чешкия, руския и българския език, резюмирани винаги в края на всяка глава и снабдени с прегледна таблица-схема.

Подразделите в аналитичните глави имат следната последователност: (1) представя се описание на ядрото на посесивното семантично поле; в него на първо място се анализира глаголът 'имам' (habere), най-напред в основното посесивно значение в различните форми на „материално“ и „абстрактно притежание“ като неделима собственост, човешки отношения, събития, болести и др. (т. нар. ЛСВ₁). Самостоятелни параграфи са посветени на модалните и граматикализирани употреби. Примерите на езика на оригинала винаги са снабдени с паралели от единия или от двата превода. При описанието на семантичната структура винаги е посочено дали в конкретния тип (при конкретния глагол) е налична само посесивна сема, или има и друга, „допълнителна“ сема, напр. локативна, каузативна или някаква друга, описва се какво става в тези случаи с посесивната сема (респективно с глагола), какви семантични измествания и преходи настъпват, какви семантични, прагматични и експресивни нюанси придобива, евентуално дали се придвижва към периферията на посесивността или извън границите ѝ (както напр. при чеш. *mít něčeho dost* = бълг. *омръзна ми*). Описанието на синтактичната структура, което е неделима част от анализа, се изразява в термини като лявовалентен посесор, дясновалентен посесум, валентно vs. невалентно разширение и т.н. Проследява се също така ролята на негацията, напр. във връзка с глаголите *esse* vs. *habere*, освен това възвратност vs. невъзвратност на глагола (напр. специфично чешкото възвратно *mít se* винаги излиза извън посесивното семантично поле, изразява „състояние на субекта“ а синтактичният субект във възвратната конструкция играе ролята на експериент: *mít se dobře*). – (2) Като втори, най-важен глагол спадащ към ядрото на семантичното поле се разглежда

подробно 'дам, давам', неговите многобройни деривати и синоними, и (3) самостоятелно се разглежда групата глаголи със значение 'взема' и 'взимам', т.е. глаголите концептуализирани от гледище на втория посесор. – След частите, анализиращи „абсолютното“ и „разширеното“ ядро на посесивното семантично поле следва зоната на глаголите „в непосредствена близост до ядрото“, където спада самостоятелното микрополе на глаголите „за търговски операции“ и микрополето, сигнализиращо „посегателство върху чужда собственост“, по-нататък следват глаголите отдалечени от ядрото, периферните и граничните; в последната група са посочени и глаголи с модални и експресивни значения.

Като оценка на емпиричния анализ на езиковия материал в споменатите глави не може да не се подчертае, че той е обусловен от отличното владение на трите езика от страна на авторката и е извършен в необикновена теоретична перспектива. В цялата дисертация авторката последователно провежда своя собствена концептуална линия. По мое мнение в своите емпирични наблюдения и теоретични заключения произтичащи от тях тя има право. В нейния текст не намирам нито едно твърдение, което да сметна за принципно погрешно, с което да не се съглася по принцип. При това приносят на отделните наблюдения/заклучения е толкова пространен, че в една рецензия (с очаквания обем) далеч не е възможно да се коментират всички. Затова избирам за по-подробен коментар една от главите, която е най-близка на моята бохемистична специализация, а именно главата, посветена на чешкия език от XX в., представен от езика на Ярослав Хашек. Известно е, че за езика и стила на Хашек е характерно сближаването с говоримия език на неговото време и че главно в речта на героите се явяват изрази и фразеологизми от т. нар. *obecná čeština*. В това отношение изборът на романа на Хашек за целите на съпоставителния анализ е сполучлив. Разликите между чеш. 'mít' и неговите еквиваленти в съпоставяните езици (авторката се спира по-подробно на сравнението с българския, отколкото с руския език) засягат както, „ядрения“ за семантичното поле глагол, така и глаголите от разширеното ядро, синонимите и глаголите със значения извън границите на посесивността, включително тези от няколко самостоятелно разгледани семантични микрополета. Напълно валидни са богато емпирично документираните твърдения на авторката, че в чешки глаголет *mít* се използва много по-често от съответния глагол *имам* в български, практически във всички значения на глагола; освен това чешкият разполага и с глагола *mívat*, който не съществува в български: чеш. *Mám rýti* кореспондира с бълг. *Имам хрема*, но *Často mívám rýti* има съответствие в бълг. *Често имам хрема*, евентуално *Често съм хремава*. При сравнение на (действителната, материална) посесивност, напр. *Nemám peníze* = *Нямам пари* или при духовната посесивност, напр. чеш. *Má dobrou paměť* и бълг. *Има добра памет*, в чешки съществува *Mám strach*, но на бълг. само *Страх ми е*, но не и **Имам страх*. Освен това специфично чешки е резултативът, макар и с глагола *dostat* (*Dostal jsem přidáno*), или *mít* (*Mám zjištěno, že...*, но на бълг. *Установих, че...*). Също напр. срещу чешкото обичайно *Měl jsi mi to říct* стои бълг. вариант *Трябваше да му го кажеш*, но и вариантът *Да беше му казал!*, като бълг. варианти очевидно не са взаимозаменяеми, вторият е по-силно експресивно маркиран; в същото време в чешки в различни контексти могат да се използват едни и същи формулировки, или при нужда в четен/устен текст разликата да се изрази от интонацията. Тук посочвам тези примери за специфични употреби на чешкия глагол *mít* (включително високия дял на фразеологизмите, до който също стига в своите заключения Младенова), защото чешкият език показва важни паралели, на които се натъкват редица автори (чешки и чуждестранни) при сравняване на чешкия с немския език, а именно с нем. *haben* и с модалния *sollen*. Те констатираят сходно структуриране на лексикалното поле на 'mít', неговите отделни значения и фразеология като резултат

от доказани езиков контакт между двата езика. Те смятат, че най-старинният слой от немски заемки в чешки датира още от времето преди отделянето на прачешкия език от късния праславянски, т.е. приблизително от средата на VIII в. до X в. Понякога във връзка с това се пише за (предполагано наличие) на т. нар. сревноевропейски езиков съюз, чието вероятно ядро са именно чешкият и немският език. Срв. освен това напр. чеш. *měl to zaplatit* със значение „беше задължен да плати“, нем. *er hat es bezahlt*, и бълг. *трябваше да го плати*, чеш. *mám ti pomoci?*, нем. *soll ich dir helfen?* и бълг. *да ти помогна ли?*, модалното *Je obviněn z toho, že měl ukrást v samoobsluze láhev Plisky*, на което съответства бълг. *Обвиниха го, че бил откраднал една Плиска в супера* и т.н. Чешкото модално *měl* в израза (*měl něco ukrást* със значението на нем. *sollen*) се използва често в публицистични и официални текстове, но за разлика от немския в чешки това значение не е напълно граматикализирано, а е относително ограничено до определен тип текстове. Именно фразеологизацията, свързана с граматикализацията и с високата продуктивност на аналитичните (съставни) категориални предикати, на което обръща внимание Младенова, са сревноевропейски черти; същото се отнася и до нейната констатация, че чешкият използва в по-голяма степен т. нар. европеизми от типа на *mít právo*, *mít čest* и под. За обяснението на споменатите (но и други) разлики между чешкия и българския език е подходящо да се вземе предвид и ареалният критерий, респективно географската отдалеченост между сравняваните езици, техните типологично различни съседи, контактите със съседните езици. Това обаче е друга тема, самостоятелна и твърде обемна.

Общо взето се смята, че чешкият език (не само езикът на художествената литература), преминава през значителни промени както в периода между двете световни войни, така и – много по-подчертано, през втората половина на XX в. във връзка с развитието на медиите и интернетизирането на живота. Във връзка с това авторката пише: „За отстраняване на евентуални трудно забележими промени се прави контролна съпоставка с корпусен материал, както и за по-голяма точност на количествените параметри, отнасящи се до едно по-тясно разбиране за съвременност, в края на XX и началото на XXI в. (s. 574). За съжаление за „контролна съпоставка“ не споменава по-конкретно. Би могла да конкретизира работата си с корпус/корпуси, евентуално да я коментира и да спомене какво представлява интерес в корпусните данни като ярко, високочестотно (или неочаквано), в какво търсенето в корпуси е било полезно и в какво - не? Би могла да препрати към някоя от своите публикации, в които се спира по-конкретно на работата си с чешки корпуси, респективно по-подробно с развойните промени в чешкия език (много наблюдения могат да се намерят още в нейната чешка граматика)?

В Заключението Младенова обобщава представата си за посесивното семантично поле. В началото на работата е експлицирано нейното становище (т.е. изходната хипотеза), че значението на една лексикална единица не може да се изследва без отчитане на цялото лексикално поле, защото значението на една единица се определя винаги спрямо значението на други единици. След много подробното проучване на семантичното поле на притежателните глаголи, на базата на огромно количество анализиран езиков материал, така както е представен в подробния исторически „*преглед*“, Младенова потвърждава в заключението си, че въпреки специфичното и самостоятелно развитие в отделните езици глаголите от това семантично поле запазват „в най-голяма степен сходствата, породени от генетичното им родство“ (s. 820). Конкретните резултати от анализа, главните междуезикови сходства и различия в развитието са точно формулирани след това в четиринадесет тези.

В заключение мога да констатирам, че представената докторска дисертация на Маргарита Младенова е на високо научно равнище и съответства на всички изисквания за това да бъде защитена за получаване на научната степен *доктор на филологическите науки*. Препоръчвам също след успешната защита да бъде издадена като самостоятелна книга.

Прага, септември 2017

**PhDr. Ludmila Uhlířová, CSc., dr. h. c.
lidauhlirova@seznam.cz**